

İlahə ƏSGƏROVA

Azərbaycan Texniki Universitetinin müəllimi

AMEA Folklor İnstitutunun dissertantı

87philologist@gmail.com

ORCID ID:0009-0005-6531-0688

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2026.1.227>

**QARABAĞ FOLKLORUNDA YER ADLARININ LİNGVOPOETİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Xülasə

Məqalədə Qarabağ folklorunda yer adlarının lingvopoetik funksiyaları tədqiq edilmişdir. Əfsanə və rəvayət janrları əsasında aparılan təhlil nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, toponimlər mətnyaradıcı, süjetformalaşdırıcı, semantik mərkəz, emosional-estetik, mifoloji-sakral, reallıq təsdiqləyici və kollektiv yaddaş funksiyalarını yerinə yetirir. Əfsanələrdə yer adları daha çox mifoloji və simvolik xarakter daşdığı halda, rəvayətlərdə onların tarixi və informativ funksiyası üstünlük təşkil edir. Qarabağ folklorunda toponimlər milli identikliyin, tarixi yaddaşın və mədəni dəyərlərin poetik ifadə vasitəsinə çevrilir.

Açar sözlər: Qarabağ folkloru, yer adları, toponim, lingvopoetika, əfsanə, rəvayət, milli-mədəni yaddaş, sakral məkan, semantik mərkəz, poetik ifadə vasitələri

İlahə ASGAROVA

**THE LINGUOPOETIC CHARACTERISTICS OF TOPONYMS
IN KARABAKH FOLKLORE**

Abstract

The article examines the linguopoetic functions of place names in the folklore of Karabakh. Based on the analysis of legends and narratives, it is determined that toponyms perform text-forming, plot-forming, semantic central, emotional-aesthetic, mythological-sacral, reality-confirming, and collective memory functions. In legends, place names acquire a predominantly mythological and symbolic character, while in narratives their historical and informative functions become more prominent. In Karabakh folklore, toponyms transform into poetic means expressing national identity, historical memory, and cultural values. Thus, place names function as national and cultural linguopoetic codes preserving and transmitting the collective experience of the people.

Keywords: Karabakh folklore, place names, toponym, linguopoetics, legend, narrative, national and cultural memory, sacral space, semantic center, poetic devices.

Илаха АСКЕРОВА

**ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТОПОНИМОВ
В ФОЛЬКЛОРЕ КАРАБАХА**

Аннотация

В статье исследуются лингвопоэтические функции топонимов в фольклоре Карабаха. На основе анализа легенд и преданий установлено, что топонимы выполняют текстообразующую, сюжетообразующую, семантико-центральную, эмоционально-эстетическую, мифолого-сакральную, подтверждающую реальность и функцию коллективной памяти. В легендах названия мест приобретают преимущественно мифологический и символический характер, тогда как в преданиях усиливается их историческая и информативная функция. В фольклоре Карабаха топонимы выступают поэтическим средством выражения национальной идентичности, исторической памяти и культурных ценностей. Тем самым названия мест функционируют как национально-культурные лингвопоэтические коды, сохраняющие и передающие коллективный опыт народа.

Ключевые слова: Фольклор Карабаха, названия мест, топоним, лингвопоэтика, легенда, предание, национально-культурная память, сакральное пространство, семантический центр, поэтические средства.

Giriş

Folklor xalqın tarixi yaddaşını, dünyagörüşünü və milli-mədəni dəyərlərini özündə yaşadan mühüm söz sənəti sahəsidir. Bu sistem daxilində yer adları – toponimlər – yalnız coğrafi məkan göstəricisi kimi deyil, həm də dərin semantik və estetik yük daşıyan linqvopoetik vahidlər kimi çıxış edir. Xüsusilə Qarabağ folklorunda yer adları ilə bağlı əfsanə və rəvayətlər məkan anlayışını milli kimlik, kollektiv yaddaş və tarixi təcrübə ilə sıx şəkildə əlaqələndirir.

Linqvopoetik yanaşma dil vahidlərinin bədii mətndə qazandığı funksional və estetik xüsusiyyətləri araşdırmağa imkan verir. Bu baxımdan Qarabağ folklorunda yer adlarının mətnyaradıcı, süjetformalaşdırıcı, semantik mərkəz, emosional-estetik, mifoloji-sakral və milli-mədəni funksiyalarının tədqiqi xüsusi aktualıq kəsb edir. Məqalədə əfsanə və rəvayət janrları müqayisəli şəkildə təhlil edilərək toponimlərin bu janrlarda qazandığı linqvopoetik xüsusiyyətlər müəyyənləşdirilmişdir.

Əsas mətn

Linqvopoetik yanaşmada dil vahidlərinin bədii mətndə yerinə yetirdiyi funksiyalar onların semantik və estetik potensialı ilə müəyyən olunur. Folklor mətnində bu funksiyalar xüsusilə mürəkkəb xarakter daşıyır, çünki şifahi ənənədə söz həm informativ, həm də emosional-estetik yük daşıyıcısı kimi çıxış edir. Qarabağ folklorunda yer adları ilə bağlı əfsanə və rəvayətlərdə toponimlər müxtəlif linqvopoetik funksiyaları yerinə yetirərək mətnin semantik, süjet və ideya quruluşunun formalaşmasında mühüm rol oynayır.

V.M.Jirmunski bədii mətnə sözlün funksional yükünü izah edərkən qeyd edir ki, estetik mətn daxilində dil vahidləri “mətnyaradıcı və ideyaformalaşdırıcı funksiyalar qazanır” (Жирмунский, 1977: 29). Bu müddəə folklor mətnlərinə, xüsusilə də toponimlərin intensiv şəkildə iştirak etdiyi əfsanə və rəvayətlərə tam şəkildə tətbiq oluna bilər. Qarabağ folklor materialı göstərir ki, yer adları mətnə passiv fon elementi deyil, aktiv linqvopoetik vahid kimi çıxış edir.

Yer adlarının əsas linqvopoetik funksiyalarından biri mətnyaradıcı funksiyadır. Qarabağ əfsanə və rəvayətlərində toponim çox zaman mətnin başlanğıc nöqtəsi kimi çıxış edir. Hadisə ilk növbədə müəyyən bir məkanla əlaqələndirilir və məhz bu məkanın adı süjetin yaranmasına səbəb olur. Məsələn, “Gəlin qayası” ilə bağlı əfsanələrdə hadisələrin məhz bu qayanın ətrafında baş verməsi yer adını süjetin əsas dayağına çevirir. Bu halda toponim mətnə yalnız məkan göstəricisi deyil, hekayənin yaranmasına təkan verən linqvopoetik mexanizm kimi çıxış edir (Qarabağ, II kitab, 2012: 73).

Toponimlərin digər mühüm linqvopoetik funksiyası süjetformalaşdırıcı funksiyadır. Əfsanə və rəvayətlərdə hadisələrin inkişafı çox zaman yer adının semantik potensialı üzərində qurulur. Qarabağ folklorunda dağ, qaya, dərə, bulaq adları süjetin istiqamətini müəyyənləşdirir və hadisələrin məzmununu şərtləndirir. Məsələn, “Qanlı dərə” ilə bağlı rəvayətlərdə toponimin semantik yükü – qan, faciə, müharibə assosiasiyaları – süjetin dramatik xarakterini formalaşdırır və mətnə emosional gərginlik yaradır (Qarabağ, III kitab, 2012: 58-59). Bu baxımdan yer adı süjetin yalnız başlanğıc nöqtəsi deyil, həm də onun inkişaf trayektoriyasını müəyyən edən poetik vahiddir.

Yer adlarının semantik mərkəz funksiyası da Qarabağ folklorunda aydın şəkildə müşahidə olunur. Ю.М.Лотман bədii mətnə semantik mərkəzin ideya yükünü daşıyan əsas struktur elementi olduğunu vurğulayır (Лотман, 1992: 74). Qarabağ əfsanə və rəvayətlərində bu mərkəz çox zaman məhz toponim üzərində cəmlənir. Hadisənin ideyası, verilən mesaj və kollektiv yaddaşın əsas məzmunu yer adında cəmləşir. Məsələn, kənd adları ilə bağlı rəvayətlərdə toponim həmin kəndin tarixi taleyini, başına gələn hadisələri və xalqın ona münasibətini ümumiləşdirən semantik mərkəz rolunu oynayır (Qarabağ, VIII kitab, 2014: 91-94).

Qarabağ folklorunda yer adlarının digər mühüm linqvopoetik funksiyası emosional-estetik təsir funksiyasıdır. Toponimlər folklor mətnində emosional fon yaradır və dinləyicidə müəyyən hisslər oyadır. Kədər, itki, müqəddəslik və qəhrəmanlıq kimi emosional çalarlar çox zaman yer adları vasitəsilə mətnə aktuallaşdırılır. Bu xüsusiyyət xüsusilə tarixi faciələrlə bağlı rəvayətlərdə özünü göstərir. Məsələn, yaşayış məntəqələrinin dağıdılması ilə bağlı rəvayətlərdə kənd adları mətnə emosional yükün daşıyıcısına çevrilir və hadisənin dramatik təsirini gücləndirir (Qarabağ, IV kitab, 2012: 112-115).

Toponimlərin mifoloji-sakral funksiyası da Qarabağ folklorunda mühüm yer tutur. Əfsanələrdə yer adları çox zaman müqəddəs məkan anlayışı ilə əlaqələndirilir. “Seyid gölü”, “Qızlar gölü”, “Pir dağı” kimi adlar mətnə sakral məkan

statusu qazanır və bu status toponimin linqvopoetik funksiyasını genişləndirir. Bu cür məkanlar folklor mətnində qoruyucu, cəzalandırıcı və ya şəfa verən funksiyalarla təqdim olunur (Qarabağ, IX kitab, 2014: 60-63). K. N. Vəli qeyd edir ki, folklor mətnində sakral semantika sözün poetik funksiyasını maksimum səviyyədə aktivləşdirir (Вели, 2019: 6).

Yer adlarının janr fərqləndirici funksiyası da xüsusi qeyd olunmalıdır. Qarabağ folklorunda əfsanələrdə toponimlər daha çox mifoloji və simvolik funksiya daşdığı halda, rəvayətlərdə onların linqvopoetik funksiyası daha çox tarixi və informativ xarakter daşıyır. Lakin bu informativlik poetik funksiyanın zəifləməsi demək deyil. Əksinə, tarixi faktın poetik təqdimatı nəticəsində yer adları rəvayətdə də mühüm estetik rol oynayır (Azərbaycan əfsanələrinin poetikası və süjet göstəricisi, 2023: 203-205).

Yer adlarının linqvopoetik funksiyalarından biri də kollektiv yaddaşın qorunması funksiyasıdır. Qarabağ folklorunda toponimlər nəsil-dən-nəslə ötürülən tarixi və mədəni yaddaşı özündə saxlayan poetik kodlar kimi çıxış edir. Məkan adı mətnə hadisənin xatırladılması və yaddaşda saxlanması üçün əsas vasitəyə çevrilir. Bu funksiya xüsusilə eyni toponimin müxtəlif mətnlərdə təkrar-təkrar işlədilməsi zamanı aydın görünür (Qarabağ, 2012-2014).

Beləliklə, Qarabağ folklorunda yer adları ilə bağlı əfsanə və rəvayətlərdə toponimlər çoxfunksiyalı linqvopoetik vahidlər kimi çıxış edir. Onlar mətnə mətnyaradıcı, süjetformalaşdırıcı, semantik mərkəz, emosional-estetik, mifoloji-sakral və kollektiv yaddaş funksiyalarını yerinə yetirir. Bu funksiyaların vəhdəti Qarabağ folklorunda yer adlarının poetik statusunu müəyyənləşdirir və onların janr, məzmun və ideya xüsusiyyətlərinin dərkində həlledici rol oynayır.

Linqvopoetik təhlildə bədii mətnin estetik təsir gücü əsasən dil vahidlərinin hansı poetik ifadə vasitələri ilə təqdim olunması ilə müəyyən edilir. Folklor mətnlərində, xüsusilə əfsanələrdə bu ifadə vasitələri sabitləşmiş və ənənəvi xarakter daşıyır. Qarabağ folklorunda yer adları ilə bağlı əfsanələrdə toponimlər yalnız semantik yük daşıyan vahidlər kimi deyil, eyni zamanda müxtəlif poetik ifadə vasitələri vasitəsilə estetik təsiri gücləndirilən əsas mətn komponentləri kimi çıxış edir.

V.M.Jirmunski bədii mətnə poetik ifadə vasitələrinin funksiyasını izah edərkən qeyd edir ki, sözün estetik dəyəri onun məcazi işlənməsi, emosional yüklənməsi və kontekst daxilində xüsusi vurğu qazanması ilə bağlıdır (Жирмунский, 1977: 52). Qarabağ əfsanələrində yer adlarının poetik ifadəsi də məhz bu mexanizmlər əsasında formalaşır. Toponim əfsanə mətnində epitetləşir, metaforalaşır, personifikasiya olunur və təkrarlar vasitəsilə semantik cəhətdən möhkəmləndirilir.

Əfsanələrdə yer adlarının poetik ifadə vasitələrindən biri **epitetləşmədir**. Qarabağ əfsanələrində toponimlər tez-tez emosional və qiymətləndirici epitetlərlə müşayiət olunur. “Uca dağ”, “qara qaya”, “müqəddəs bulaq”, “qanlı dərə” kimi birləşmələrdə epitetlər yer adının semantik sahəsini genişləndirir və onun estetik təsirini artırır. Məsələn, “Qanlı dərə” toponimi ilə bağlı əfsanələrdə “qanlı” epiteti

yalnız rəng bildirən sifət deyil, faciə, ölüm və tarixi yaddaş anlamlarını özündə cəmləşdirən poetik vasitə kimi çıxış edir (Qarabağ, III kitab, 2012: 58-59).

Yer adlarının poetik ifadəsində metaforalaşma da mühüm rol oynayır. Qarabağ əfsanələrində dağ, qaya, dərə və bulaq adları çox zaman insan taleyi və həyat hadisələri ilə metaforik şəkildə əlaqələndirilir. “Gəlin qayası” əfsanəsində qaya anlayışı birbaşa insanın taleyini, faciəsini və namus anlayışını simvolizə edir. Qayanın “donması”, “daşlaşması” metaforik mənə daşıyaraq insanın çıxışsız vəziyyətini və taleyin dəyişməzliyini ifadə edir (Azərbaycan əfsanələrinin poetikası və süjet göstəricisi, 2023: 61-62). Bu zaman yer adı poetik metafora səviyyəsinə yüksəlir.

Əfsanələrdə yer adlarının poetik ifadəsində geniş yayılmış vasitələrdən biri də personifikasiyadır. Qarabağ folklorunda məkan anlayışı tez-tez canlı varlıq kimi təqdim olunur. Dağlar qoruyur, qayalar şahidlik edir, bulaqlar “ağlayır”, torpaq “qan içir”. Bu cür personifikasiyalar yer adlarının poetik funksiyasını gücləndirir və onları mifoloji düşüncə ilə bağlayır. Məsələn, dağla bağlı əfsanələrdə dağın insanı qoruması və ya cəzalandırması ideyası məkanın canlı obraz kimi təqdim edildiyini göstərir (Qarabağ, V kitab, 2013: 102-104).

Toponimlərin poetik ifadəsində təkrar və paralel konstruksiyalar da mühüm rol oynayır. Əfsanə mətnlərində yer adının bir neçə dəfə təkrarlanması onun semantik və emosional yükünü artırır. “Gəlin qayası, Gəlin qayası” formasında təkrarlar mətnə faciəvi vurğu yaradır və dinləyicinin diqqətini məkan üzərində cəmləşdirir. Jirmunski bu cür təkrarların bədii mətnə emosional intensivliyi artırdığını xüsusi qeyd edir (Жирмунский, 1977: 55). Qarabağ əfsanələrində bu üsul toponimin poetik statusunu möhkəmləndirən əsas vasitələrdən biridir.

Əfsanələrdə yer adlarının poetik ifadəsində simvolikləşmə də geniş yayılmışdır. Qarabağ folklorunda bir çox toponimlər konkret məkanı deyil, ümumiləşdirilmiş ideyanı ifadə edir. Dağ – ucalıq və müqavimət, bulaq – həyat və paklıq, dərə – faciə və itki simvolu kimi çıxış edir. Bu simvolikləşmə nəticəsində yer adı əfsanə mətnində ideya daşıyıcısına çevrilir. Məsələn, müqəddəs hesab olunan göl və bulaqlarla bağlı əfsanələrdə su məkanı həm dini, həm də mənəvi paklıq rəmzi kimi təqdim olunur (Qarabağ, IX kitab, 2014: 60-63).

Əfsanələrdə yer adlarının poetik ifadə vasitələrindən biri də mifoloji motivlərlə birləşmədir. Yer adları əfsanələrdə çox zaman daşlaşma, yoxa çıxma, çevrilmə kimi mifoloji motivlərlə əlaqələndirilir. Bu motivlər toponimin poetik ifadəsini gücləndirir və onu real məkan anlayışından uzaqlaşdıraraq mifoloji zaman-məkan müstəvisinə keçirir. “Gəlin qayası”, “Qızlar gölü” kimi adlar məhz bu mexanizm əsasında formalaşmışdır (Azərbaycan əfsanələrinin poetikası və süjet göstəricisi, 2023:175-178).

K.N.Vəli folklor mətnlərinin linqvopoetik təhlilində göstərir ki, poetik ifadə vasitələri folklor mətnində sözün estetik funksiyasını maksimum səviyyədə reallaşdırır və mətnin emosional təsir gücünü artırır (Вели, 2019: 6). Qarabağ əfsanələrində yer adlarının poetik ifadəsi bu fikri tam təsdiqləyir. Toponimlər burada

sadəcə məlumat ötürən vahid deyil, mətndə emosional, ideya və estetik təsirin əsas mənbələrindən biri kimi çıxış edir.

Beləliklə, Qarabağ folklorunda yer adları ilə bağlı əfsanələrdə poetik ifadə vasitələri – epitetləşmə, metaforalaşma, personifikasiya, təkrar, simvolikləşmə və mifoloji motivlərlə birləşmə – toponimlərin linqvopoetik dəyərini formalaşdıran əsas mexanizmlərdir. Bu vasitələrin vəhdəti nəticəsində yer adları əfsanə mətnində yüksək poetik status qazanır və janrın estetik mahiyyətinin açılmasında həlledici rol oynayır.

Linqvopoetik baxımdan rəvayət janrı əfsanədən bir sıra mühüm xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Əfsanədə mifoloji təfəkkür və simvolik obrazlılıq əsas yer tutduğu halda, rəvayətdə hadisələr daha çox tarixi gerçəklik, real məkan və konkret zaman çərçivəsində təqdim olunur. Bu janr fərqi yer adlarının mətn daxilində qazandığı linqvopoetik xüsusiyyətlərə də birbaşa təsir göstərir. Qarabağ folklorunda yer adları ilə bağlı rəvayətlərdə toponimlər mifoloji obrazdan daha çox tarixi yaddaşın, real hadisələrin və kollektiv təcrübənin poetik ifadə vasitəsi kimi çıxış edir.

V.M.Jirmunski bədii mətnin janr xüsusiyyətlərini şərh edərkən qeyd edir ki, janr mətndə sözün funksional yükünü və estetik imkanlarını müəyyənləşdirən əsas amillərdəndir (Жирмунский, 1977: 61). Bu baxımdan Qarabağ rəvayətlərində yer adlarının linqvopoetik funksiyası əfsanələrdəki kimi geniş mifoloji-simvolik xarakter daşıyır, lakin onların estetik dəyəri və semantik yüklənməsi tamamilə aradan qalxmır. Əksinə, real-tarixi məzmun poetik şəkildə təqdim olunduğu üçün toponimlər rəvayətdə də mühüm linqvopoetik vahid kimi çıxış edir.

Qarabağ rəvayətlərində yer adlarının əsas linqvopoetik xüsusiyyətlərindən biri reallıq təsdiqləyici funksiyadır. Rəvayətdə hadisənin həqiqiliyini möhkəmləndirmək üçün konkret yer adları çəkilir. Kənd, dağ, dərə, qala adları hadisənin “hərada” baş verdiyini göstərməklə yanaşı, onun tarixi etibarlılığını artırır. Bu zaman toponim mətndə sənəd xarakteri daşıyan poetik vahidə çevrilir. Məsələn, Qarabağ kəndləri ilə bağlı rəvayətlərdə yer adlarının dəqiq göstərilməsi hadisənin xalq yaddaşında real tarixi fakt kimi qəbul edilməsinə xidmət edir (Qarabağ, 2012, III kitab, s. 64-67).

Rəvayətlərdə yer adlarının linqvopoetik xüsusiyyətlərini müəyyən edən digər mühüm cəhət semantik konkretlikdir. Əfsanələrdə yer adları çox zaman simvolik və ümumiləşdirilmiş məna daşdığı halda, rəvayətlərdə toponimlər konkret məkan anlayışı ilə bağlıdır. Lakin bu konkretlik poetik ifadənin zəifliyi demək deyil. Əksinə, tarixi hadisənin məkanla sıx bağlanması nəticəsində yer adı emosional və ideya yükü qazanır. Məsələn, müəyyən bir kəndin taleyi ilə bağlı rəvayətdə həmin kəndin adı xalqın yaşadığı faciəni və ya qəhrəmanlığı ümumiləşdirən poetik nişana çevrilir (Qarabağ, VIII kitab, 2014: 91-94).

Y.M.Lotman bədii mətnə məkanın funksiyasını izah edərkən vurğulayır ki, real məkan poetik mətnə “semantik cəhətdən yenidən kodlaşdırılır” və ideya daşıyıcısına çevrilir (Лотман, 1992: 75). Qarabağ rəvayətlərində yer adlarının linq-

vopoetik xüsusiyyətləri məhz bu yenidən kodlaşdırma prosesi ilə bağlıdır. Toponim real coğrafi obyekt olaraq qalır, lakin mətndə ona emosional və ideya mənası əlavə olunur.

Rəvayətlərdə yer adlarının mühüm linqvopoetik xüsusiyyətlərindən biri də kollektiv yaddaş funksiyasıdır. Qarabağ folklorunda rəvayətlər çox zaman keçmiş hadisələrin, müharibələrin, köçlərin və faciələrin yaddaşda saxlanması məqsədi daşıyır. Bu prosesdə yer adları əsas dayaq nöqtəsinə çevrilir. Hadisə unudula bilər, lakin onun baş verdiyi məkanın adı xalq yaddaşında qalır və rəvayət vasitəsilə nəsil-dən-nəslə ötürülür. Bu xüsusiyyət toponimin linqvopoetik baxımdan yüksək dəyərə malik olduğunu göstərir (Qarabağ, IV kitab, 2012,: 112-115).

Qarabağ rəvayətlərində yer adlarının linqvopoetik xüsusiyyətlərindən biri də emosional qiymətləndirmə ilə bağlıdır. Rəvayətlərdə toponimlər çox zaman müsbət və ya mənfi emosional çalarla yüklənir. Müqəddəs hesab edilən yerlər hörmət və ehtiramla xatırlanır, faciəvi hadisələrlə bağlı məkan adları isə kədər və ağrı hissi yaradır. Bu emosional qiymətləndirmə toponimin linqvopoetik yükünü artırır və onu sadə məkan göstəricisindən poetik vahidə çevirir (Qarabağ, IX kitab, 2014: 60-63).

Rəvayətlərdə yer adlarının poetik ifadəsi əfsanələrlə müqayisədə daha sadə dil vasitələri ilə həyata keçirilir. Burada metafora və personifikasiya nisbətən zəifdir, lakin narrativ kontekst yer adının poetik dəyərini qoruyub saxlayır. Yer adı hadisənin axarında təbii şəkildə işlədilir və məhz bu təbiilik onun estetik təsirini artırır. Bu xüsusiyyət rəvayət janrının realist xarakteri ilə birbaşa bağlıdır (Azərbaycan əfsanələrinin poetikası və süjet göstəricisi, 2023: 203–205).

K.N.Vəli folklor mətnlərində linqvopoetik xüsusiyyətlərin janrdan asılı olaraq dəyişdiyini qeyd edərək göstərir ki, realist janrlarda poetik təsir daha çox semantik və kontekstual vasitələrlə əldə olunur (Вели, 2019: 7). Qarabağ rəvayətlərində yer adlarının linqvopoetik xüsusiyyətləri bu fikri təsdiqləyir. Toponimlər burada geniş bədii təsvirlərlə deyil, hadisə ilə birbaşa əlaqə vasitəsilə poetik məna qazanır.

Rəvayətlərdə yer adlarının tarixi funksiyası da xüsusi qeyd olunmalıdır. Qarabağ folklorunda bir çox rəvayətlər konkret tarixi dövrlər və hadisələrlə bağlıdır. Bu rəvayətlərdə yer adları tarixlə folklor arasında körpü rolunu oynayır. Tarixi hadisə folklorlaşır, lakin məkan adı vasitəsilə real tarixi əsasını qoruyub saxlayır. Bu proses nəticəsində yer adı həm tarixi faktın, həm də onun poetik interpretasiyasının daşıyıcısına çevrilir (Qarabağ, VI kitab, 2013: 140-143).

Beləliklə, Qarabağ folklorunda yer adları ilə bağlı rəvayətlərdə toponimlər linqvopoetik baxımdan özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Onlar rəvayətdə reallıq təsdiqləyici, semantik konkretlik yaradan, kollektiv yaddaşı qoruyan, emosional qiymətləndirmə aparan və tarixi məzmunu poetik şəkildə təqdim edən əsas vahidlər kimi çıxış edir. Bu xüsusiyyətlər rəvayət janrının poetik mahiyyətini açmaqla yanaşı, Qarabağ folklorunda yer adlarının mədəni və estetik əhəmiyyətini də üzə çıxarır.

Linqvopoetik yanaşmada yer adlarının milli-mədəni mənası onların bədii mətndə qazandığı semantik, emosional və ideya yüklərinin vəhdətində üzə çıxır. Folklor mətnində toponimlər yalnız məkan göstəricisi deyil, eyni zamanda xalqın tarixi təcrübəsini, etnik kimliyini və mədəni yaddaşını ifadə edən poetik vahidlər kimi çıxış edir. Qarabağ folklorunda yer adları ilə bağlı əfsanə və rəvayətlər bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu mətnlərdə məkan anlayışı milli yaddaşın əsas dayaq nöqtələrindən biri kimi formalaşır.

V.M.Jirmunski bədii mətnə sözün milli-mədəni funksiyasını izah edərkən vurğulayır ki, estetik mətn daxilində dil vahidləri “xalqın dünyagörüşünü və tarixi təcrübəsini ifadə edən ideya daşıyıcısına çevrilir” (Жирмунский, 1977: 67). Qarabağ folklorunda yer adlarının linqvopoetik mənası da məhz bu ideya daşıyıcılığı ilə bağlıdır. Toponimlər burada konkret coğrafi obyektləri bildirməklə yanaşı, Qarabağ torpağı ilə bağlı milli təsəvvürləri, tarixi taleyi və mənəvi dəyərləri poetik şəkildə kodlaşdırır.

Qarabağ folklorunda yer adlarının milli-mədəni linqvopoetik mənasının formalaşmasında kollektiv yaddaş amili həlledici rol oynayır. Əfsanə və rəvayətlərdə yer adları keçmiş hadisələrin yaddaşda saxlanması və nəsil-dən-nəslə ötürülməsi üçün əsas vasitə kimi çıxış edir. Xalqın başına gəlmiş faciələr, müharibələr, köçlər və qəhrəmanlıq hadisələri çox zaman məhz məkan adları vasitəsilə xatırlanır. Bu proses nəticəsində yer adı folklor mətnində milli yaddaşın poetik nişanına çevrilir (Qarabağ, IV kitab, 2012: 112-115).

Qarabağ əfsanə və rəvayətlərində toponimlərin milli-mədəni mənası onların tarixi semantika ilə yüklənməsi ilə də bağlıdır. Bir çox yer adları konkret tarixi hadisələrlə əlaqələndirilir və həmin hadisələrin folklorlaşmış interpretasiyasını özündə saxlayır. Bu zaman tarix bədii şəkildə ümumiləşdirilir və məkan adı vasitəsilə kollektiv yaddaşda möhkəmləndirilir. Qarabağ kənd və qalaları ilə bağlı rəvayətlərdə toponimlər xalqın tarixi varlığının və bu torpaqlara bağlılığının poetik ifadəsi kimi çıxış edir (Qarabağ, VIII kitab, 2014: 91-94).

Y.M.Lotman bədii mətnə məkanın milli-mədəni mənasını izah edərkən qeyd edir ki, məkan obrazı mətnə “mədəni identikliyin əsas kodlarından biri”dir (Лотман, 1992: 78). Qarabağ folklorunda yer adlarının linqvopoetik mənası da məhz bu identiklik funksiyası ilə səciyyələnir. Toponimlər Qarabağ məkanını sadəcə coğrafi ərazi kimi deyil, milli-mədəni dəyər daşıyan “özününkü” məkan kimi təqdim edir. Bu xüsusiyyət yer adlarının poetik mənasını ideoloji baxımdan da əhəmiyyətli edir.

Qarabağ folklorunda yer adlarının milli-mədəni linqvopoetik mənası onların emosional yüklənməsi ilə də sıx bağlıdır. Əfsanə və rəvayətlərdə toponimlər çox zaman sevgi, həsrət, kədər və qürur kimi hisslərlə müşayiət olunur. Bu emosional fon yer adını xalqın mənəvi dünyasının bir parçasına çevirir. Xüsusilə Qarabağla bağlı faciəvi hadisələri əks etdirən rəvayətlərdə yer adları itirilmiş məkanın həsrətini və yaddaşını daşıyan poetik simvollar kimi çıxış edir (Qarabağ, VI kitab, 2013: 140-143).

Yer adlarının milli-mədəni linqvopoetik mənasının formalaşmasında sakral məkan anlayışı da mühüm rol oynayır. Qarabağ folklorunda “pir”, “ocaq”, “mü-qəddəs bulaq” kimi adlarla bağlı əfsanə və rəvayətlərdə məkan dini və mənəvi dəyərlərlə yüklənir. Bu məkanlar xalqın inanc sistemində xüsusi yer tutur və toponimlər həmin inancın poetik ifadəsinə çevrilir. “Seyid gölü”, “Pir dağı” kimi adlar bu baxımdan milli-mədəni linqvopoetik mənanın daşıyıcısıdır (Qarabağ, IX kitab, 2014: 60-63).

K.N.Vəli folklor mətnlərinin linqvopoetik təhlilində qeyd edir ki, milli-mədəni mənəvi folklor mətnində sözün funksional imkanlarını genişləndirir və onu etnik identikliyin ifadə vasitəsinə çevirir (Вели, 2019: 7). Qarabağ folklorunda yer adları bu funksiyayı aydın şəkildə yerinə yetirir. Toponimlər burada yalnız hadisəni lokallaşdırmır, həm də Qarabağ məkanının milli-mənəvi dəyərini qoruyur və yaşadır.

Qarabağ əfsanə və rəvayətlərində yer adlarının milli-mədəni linqvopoetik mənası onların təkrar və sabitləşmə yolu ilə folklor sistemində möhkəmlənməsi ilə də bağlıdır. Eyni yer adının müxtəlif mətnlərdə təkrar-təkrar işlədilməsi həmin məkanın xalq şüurunda xüsusi status qazanmasına səbəb olur. Bu təkrar nəticəsində toponim folklor mətnindən kənara çıxaraq ümummilli yaddaşın bir hissəsinə çevrilir (Qarabağ, 2012-2014).

Beləliklə, Qarabağ folklorunda yer adlarının milli-mədəni linqvopoetik mənası onların tarixi yaddaşı qoruması, milli identikliyi ifadə etməsi, emosional-estetik təsir yaratması və sakral dəyərlərlə əlaqələnməsi əsasında formalaşır. Əfsanə və rəvayətlərdə toponimlər Qarabağ məkanını xalqın milli-mədəni varlığının ayrılmaz hissəsi kimi təqdim edir və bu məkanın poetik dəyərini nəsil-dən-nəslə ötürür. Bu baxımdan yer adları Qarabağ folklorunda yalnız linqvistik vahid deyil, milli-mədəni linqvopoetik kodlar kimi çıxış edir.

Nəticə

Aparılmış linqvopoetik təhlil göstərir ki, Qarabağ folklorunda yer adları çoxfunksiyalı poetik vahidlər kimi çıxış edir. Əfsanələrdə toponimlər daha çox mifoloji-simvolik xarakter daşıyaraq epitetləşmə, metaforalaşma, personifikasiya və simvolikləşmə vasitəsilə yüksək estetik status qazanır. Rəvayətlərdə isə yer adları daha çox tarixi gerçəkliklə bağlı olaraq reallıq təsdiqləyici, semantik konkretlik yaradan və kollektiv yaddaşı qoruyan funksiyaları ilə fərqlənir.

Toponimlər Qarabağ folklorunda yalnız hadisəni lokallaşdırmır, həm də ideya yükünü daşıyır, emosional fon yaradır və milli-mədəni identikliyi ifadə edir. Yer adlarının sakral məkan anlayışı ilə əlaqələndirilməsi onların poetik və mənəvi dəyərini daha da artırır. Beləliklə, Qarabağ folklorunda yer adları milli-mədəni linqvopoetik kodlar kimi çıxış edərək xalqın tarixi yaddaşını və mədəni kimliyini nəsil-dən-nəslə ötürür.

Ədəbiyyat

Жирмунский, В.М. (1977). *Теория литературы. Поэтика. Стилистика*. Ленинград: Наука. 415 s.

Лотман, Ю.М. (1992). *Анализ поэтического текста*. Москва: Просвещение. 271 s.

Вели, К.Н. (2019). *Тюркский фольклорный текст как предмет лингвистической поэтики*. 10 s.

Qarabağ. (2012). *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. I kitab. Bakı: Elm və təhsil, 320 s.

Qarabağ. (2012). *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. II kitab. Bakı: Elm və təhsil, 336 s.

Qarabağ. (2012). *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. III kitab. Bakı: Elm və təhsil, 352 s.

Qarabağ. (2013). *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. IV kitab. Bakı: Elm və təhsil, 344 s.

Qarabağ. (2013). *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. V kitab. Bakı: Elm və təhsil, 360 s.

Qarabağ. (2013). *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. VI kitab. Bakı: Elm və təhsil, 368 s.

Qarabağ. (2014). *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. VII kitab. Bakı: Elm və təhsil, 352 s.

Qarabağ. (2014). *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. VIII kitab. Bakı: Elm və təhsil, 360 s.

Qarabağ. (2014). *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. IX kitab. Bakı: Elm və təhsil, 368 s.

Qarabağ. (2014). *Qarabağ: folklor da bir tarixdir*. X kitab. Bakı: Elm və təhsil, 376 s.

Əmirli, E. (2023). *Azərbaycan əfsanələrinin poetikası və süjet göstəricisi*. Bakı: Elm və təhsil, 360 s.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlk variant: 22.05.2026

Son variant: 25.05.2026